

ЛОГІКО-ПОНЯТТЄВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Статтю присвячено логіко-поняттєвому аналізу окремої терміногрупи української синтаксичної терміносистеми — термінології словосполучення. Синхронічний зріз дозволив виокремити низку лексико-семантичних груп та підгруп, сформованих на основі єдиної класифікаційної ознаки. З позиції діакронії представлено контексти вживання термінів словосполучення у сформованих групах та підгрупах.

Ключові слова: термін, синтаксична терміносистема, синтаксис словосполучення, термінологія, логіко-поняттєва організація термінології.

Термінологія словосполучення в українському мовознавстві тісно пов'язана з розвитком української граматичної думки. Теорія словосполучення як складного синтаксичного явища має чимало суперечливих питань, зумовлених мовною і мовленнєвою розгалуженістю, а тому позначена різними поглядами щодо його статусу в системі синтаксичних одиниць і пошуками різних підходів у класифікації. Дослідження термінології словосполучення постає закономірним етапом на шляху до комплексної презентації української синтаксичної терміносистеми загалом.

Системне дослідження термінології вимагає аналізу внутрішньосистемних поняттєвих відношень, що дозволяє окреслити її логіко-поняттєву організацію. Аналіз дефініції синтаксичних термінів в джерелах дозволяє виокремити поняття теорії синтаксису словосполучення, які формують окрему терміногрупу синтаксичної терміносистеми на основі ієрархічних відношень між її елементами. За таким зразком можна окреслити межі інших терміногруп у досліджуваній терміносистемі та її основу загалом. Моделювання термінів за поняттєвим критерієм дозволить виокремити базові поняття, системно представити українську синтаксичну термінологію.

Теоретичне опрацювання синтаксису словосполучення як учення про синтаксичну одиницю та її характеристики в українському мовознавстві здійснили Г. М. Удовиченко [1], О. С. Мельничук [2] та П. С. Дудик [3]. Різносторонність поглядів на словосполучення — це результат наукових пошуків мовознавців, які тривають і донині. Під словосполученням розуміли будь-яке змістове і граматичне поєднання слів: “звичайне речення є таке словосполучення, де всі його члени зв'язані між собою так, що все речення можна розкласти на пари...” [4: 184]; “словосполучення — усяке поєднання слів, пов'язаних значенням і граматично...” [5: 72]. Наголошено на реченневотвірному характері цієї синтаксичної одиниці: “слова — цеглинки, деталі вікон і дверей; словосполучення — купи цього будівельного матеріалу, недобудовані стіни, частини споруди; речення — викінчена будівля, де кожна деталь набирає осмисленого значення в системі цілого” [5: 73]. Інші мовознавці розглядали словосполучення як самостійну синтаксичну одиницю, обмежену лише підрядним зв'язком, і вводили до наукового обігу термін *пара*: “слова в реченні

поєднуються за змістом так, що їх можна розкласти на *пари*. У кожній *парі* одне слово залежить від другого, тому одне з них називається надрядним, а друге — підрядним (залежним)” [6: 7]; “слова в реченні пов’язуються між собою *парами*. У кожній *парі* один член керівний, причому керувати слово може кількома іншими...” [4: 184]; “у кожній *парі* треба розрізнати підпорядковуюче слово і підпорядковане (або пояснюване і пояснювальне)” [7: 12]. При цьому зауважимо, що категорія предикативності була складником поняттєвого змісту, оскільки серед *пар* дехто виокремлює *головну пару* — підмет і присудок і *розряди додаткових, другорядних пар* [4: 185]. Таким чином, поняття *пари* частково відображає характеристики *предикативного сполучення* — сполучення, до складу якого входять головні члени речення — підмет і присудок [8: 133]. Питання про членування мовного потоку на *пари* згодом дістає уточнення і розмежування з поняттям словосполучення: “У реченні не всі граматичні *пари* мають властивість стати словосполученнями <...> Другорядні члени речення не відображають у повній мірі безліч відтінків значень, виражених словосполученнями, а лише узагальнюють, синтезують найбільш істотні з них” [1: 56].

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки домінують три підходи до визначення словосполучення, які зумовлюють його класифікації. Зокрема словосполучення розглядають як номінативну синтаксичну одиницю, яка складається з двох і більше повнозначних слів: 1) пов’язаних підрядним зв’язком, одне з яких є стрижневим (головним), друге — залежним [1: 9; 10 та ін.]; 2) пов’язаних на основі сурядного і підрядного зв’язку [3; 11; 12; 13 та ін.]; 3) пов’язані сурядним, підрядним і предикативним зв’язками: *роки пройшли, ліс шумить...* [2].

Термін *словосполучення* є гіпонімом терміна *синтаксична одиниця* і когіпонімом термінів *слово*, *речення*. Змістова організація понять *словосполучення* і *речення* збігається за такими критеріями як: 1) синтаксичний зв’язок; 2) будівельний матеріал — слово; 3) позначення факту дійсності; та різняться функціональними призначенням: словосполучення — *номінативна синтаксична одиниця*, речення — *комунікативна синтаксична одиниця*; будовою; наявністю / відсутністю предикативності: словосполучення — *непредикативна синтаксична одиниця*, речення — *предикативна*. Слово і словосполучення як синтаксичні одиниці — *номінативні, непередикативні*, будівельний матеріал для речення, з різницею у кількості смислових показників та обов’язковості синтаксичного зв’язку у побудові словосполучення. Оскільки *словосполучення* лише через *речення* входить у комунікативну систему і є контекстом для *слова*, у системі синтаксичних одиниць виступає одиницею нижчого, ніж речення і вищого за слово.

Термінологія словосполучення в українському мовознавстві представлена лексико-семантичними групами та підгрупами, які сформовано за такими класифікаційними ознаками:

1. **Тип синтаксичного зв’язку:** у родо-видових відношеннях як основні гіпоніми терміна *словосполучення* залежно від *типу синтаксичного зв’язку* — *сурядності* / *підрядності* входять терміни *сурядні* / *підрядні словосполучення* [13: 618]. Терміни на позначення видів синтаксичного зв’язку — *підрядний* / *підрядність* та *сурядний* / *сурядність* знаходимо у деяких мовознавчих працях першої половини ХХ ст. стосовно речення: *підрядний* / *підрядність (реченнів)* [14: 237], *підрядний* / *підрядність (речень)* [15: 161], *сурядний* / *сурядність (реченнів)* [14: 238], *сурядний* / *сурядність (речень)* [15: 163]. Л. А. Булаховський виокремлює *словосполучення однотипних (паралельних)*

одиниць — сурядні словосполучення, *сполучення з тим, що його визначає* — підрядні словосполучення. [16: 8]. “Словник лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич (1957) вміщує словникові статті, що стосуються сурядних і підрядних словосполучень: “*Сурядне сполучення* — сполучення, яке утворюється з двох або більшої кількості функціонально рівнозначних, тобто синтаксично рівноправних, незалежних одне від одного слів або словосполучень (однорідні сполучення, ряди (або словесні чи паралельні ряди), незамкнуті сполучення)” [8: 190]. “*Підрядне сполучення* — сполучення, що утворюється з двох зв’язаних за змістом і граматично нерівноправних елементів мови, з яких один завжди є підпорядковуючий, а другий — залежний” [Там само: 128]. У названому випадку поняття *сполучення* є інтегрувальним, і охоплює не лише словосполучення, а й речення. Вперше розмежування різновидів словосполучення за типом зв’язку на *сурядні* й *підрядні* здійснив О. С. Мельничук [2: 57–58].

1.1. Характер синтаксичного зв’язку у *сурядному словосполученні*. Терміни *відкриті* / *закриті словосполучення* — гіпоніми терміна *сурядне словосполучення* залежно від кількості компонентів, пов’язаних одним актом зв’язку [3: 34; 13: 618].

1.1.1. Тип семантико-синтаксичних відношень у *відкритому словосполученні*. У родовидових відношеннях як гіпоніми терміна *відкрите словосполучення* входять терміни *словосполучення з еднальними семантико-синтаксичними відношеннями* та *словосполучення з розділовими семантико-синтаксичними відношеннями* [3: 34; 11: 212; 13: 18; 17: 41 та ін].

1.1.2. Тип семантико-синтаксичних відношень у *закритому словосполученні*. У родовидових відношеннях як гіпоніми терміна *закрите словосполучення* входять терміни *словосполучення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями* та *словосполучення з градаційними семантико-синтаксичними відношеннями* [3: 34; 11: 212; 13: 18; 17: 41 та ін].

1.1.3. Наявність сполучників у структурі сурядного словосполучення. Деякі мовознавці поділяють сурядні словосполучення на *сполучникові* та *безсполучникові* [3: 34], що мало місце в теоретичному представленні словосполучення О. С. Мельничука: *словосполучення з сурядними сполучниками, сурядні безсполучникові словосполучення* [2: 108–104].

1.2. Форма зв’язку у *підрядному словосполученні* становить класифікаційну основу, згідно з якою існує поділ: *словосполучення з узгодженням; словосполучення з керуванням; словосполучення з приляганням* [3: 618]. Форми підрядного зв’язку теоретично представлені ще з граматик XIX — поч. XX ст. У Й. В. Левицького: “*Согласование словъ* допомагає *са* шобы *има* і *мѣстоименіе*, *прилагательное*, *има* числительное та *причастіе* с <...> именемъ существительным <...> во *еднаковомъ* родѣ, *числѣ* та *падежѣ* согласовали *са*” [18: 143]; для позначення виду підрядного зв’язку — *узгодження* залучали терміни *согласование словъ* [19: 176], *сгода* [20: 113], *згода* [4: 185; 21: 65; 22: 81; 23: 173; 24: 290; 25: 135]. Варіанти, запропоновані в подальших дослідженнях, — *погоджування* [26: 15], *згоджування* [14: 236], *узгоджування* [14: 236] *згодження* [27: 153] *узгодження* [28: 5; 29: 163], засвідчують калькування від рос. *согласование*. Подібну тенденцію спостерігаємо у зв’язку із терміном *керування* від рос. *управление*: у Й. М. Левицького — *оуправленіє словъ* — це “*потребуемое ѣкимъ* будь словомъ *оупотребленіє* певного *падежа* в *другомъ* словѣ, *отъ* него *зависащемъ*” [18: 147], в інших граматиках — *оуправленіє словъ* [19: 187], *керування* [14: 236; 15: 159; 26: 15; 28: 5]. Інший варіант для позначення керування — *залежність* або *підрядність* [27: 153], не прищепився в українському синтаксисі.

Для форми підрядного зв'язку — прилягання одразу вводять термін, який став нормативним у сучасній українській граматиці. Зауважимо, що тенденція до калькування зберігається, термін *прилягання* — від рос. *примыкание* починають використовувати у низці граматик з 30-х рр. XX ст. [14: 237; 15: 162; 27: 153; 28: 5].

1.2.2. У паргитивних відношеннях (частина — ціле) як гіпоніми терміна *підрядне словосполучення* з позиції *внутрішньої будови* входять терміни *синтаксично головне* [10: 562; 13: 617] / *ведуче* [2: 60] / *керівне* [27: 150] / *незалежне* [3: 36] / *стрижневе* [12: 10] / *означуване* [3: 36] / *опорне* [13: 617] / *основне* [29: 7] / *провідне* [3: 36] / *підпорядковувальне* [3: 36] / *підпорядковуюче* [3: 36] / *пояснюване* [5: 74; 30: 10] та синтаксично *залежне* [10: 562; 13: 617; 27: 150; 29: 7] / *нестрижневе* [3: 36] / *підпорядковане* [13: 617] / *підрядне* [27: 150] / *пояснювальне* [5: 74], *пояснююче* [30: 10] *означувальне* / *кероване* / *прилягаюче* слово [3: 36].

1.2.3. Частиномовна приналежність головного слова у підрядному словосполученні зумовлює поділ *підрядних словосполучень* на *іменникові*, *прикметникові*, *числівникові*, *займенникові*, *дієслівні*, *прислівникові* словосполучення; в інших джерел відповідно — *субстантивні*, *ад'єктивні*, *нумеральні*, *прономінативні*, *вербальні*, *адвербіальні* [3: 52]. Деякі мовознавці зараховують до *іменних* всі словосполучення з опорним компонентом, вираженим іменною частиною мови: 1) *іменні*: а) *субстантивні* (з іменником у ролі головного слова), б) *ад'єктивні* (з прикметником у ролі головного слова), в) *нумеральні* (числівником у ролі головного слова), 2) *займенникові* (із займенником у ролі головного слова), 3) *дієслівні* (з дієсловом у ролі головного слова), 4) *прислівникові* (з прислівником у ролі головного слова), 5) *категорійно-станові* (зі словом категорії стану у ролі головного слова) [9: 403–404].

Уперше класифікаційна ознака — морфологічне вираження головного слова у словосполученні знайшла висвітлення у О. С. Мельничука під назвою “*різновиди словосполучень за ведучими словами*”. Зокрема було встановлено 36 можливих моделей з урахуванням валентних можливостей повнозначних частин мови: *субстантивно-субстантивні*, *субстантивно-ад'єктивні*, *субстантивно-прономінальні*, *субстантивно-нумеральні*, *субстантивно-адвербіальні*, *субстантивно-вербальні*, *ад'єктивно-субстантивні*, *ад'єктивно-адєктивні*, *ад'єктивно-прономінальні*, *ад'єктивно-нумеральні*, *ад'єктивно-адвербіальні*, *ад'єктивно-вербальні*, *прономінально-субстантивні*, *прономінально-ад'єктивні*, *прономінально-прономінальні*, *прономінально-нумеральні*, *прономінально-адвербіальні*, *прономінально-вербальні*, *нумерально-субстантивні*, *нумерально-ад'єктивні*, *нумерально-прономінальні*, *нумерально-нумеральні*, *нумерально-адвербіальні*, *нумерально-вербальні*, *адвербіально-субстантивні*, *адвербіально-ад'єктивні*, *адвербіально-прономінальні*, *адвербіально-нумеральні*, *адвербіально-адвербіальні*, *адвербіально-вербальні*, *вербально-субстантивні*, *вербально-ад'єктивні*, *вербально-прономінальні*, *вербально-нумеральні*, *вербально-адвербіальні*, *вербально-вербальні* [2: 60–64].

1.2.4. Тип семантико-синтаксичних відношень у підрядному словосполученні. Відповідно до атрибутивних, субстанціальних, адвербіальних семантико-синтаксичних відношень серед *підрядних словосполучень* виокремлюють *атрибутивні*, *субстанціальні*, *адвербіальні* словосполучення [11: 212; 13: 618; 17: 41 та ін].

2. Будова. Як гіпоніми терміна *словосполучення* у формально-синтаксичному аспекті залежно від кількості компонентів словосполучення як *синтаксичної одиниці-конструкції* (2 компоненти чи більше) виступають терміни *прості*, *складні* словосполучення [1: 95; 2: 57; 10: 562; 13: 617; 17: 38] та *елементарні* і *ускладнені* / *неелементарні*

словосполучення [11: 211, 13: 618]. Деякі мовознавці виокремлюють групу *комбінованих словосполучень*, у яких залежне слово є стрижневим словом простого чи складного словосполучення. Такий тип словосполучень виокремлено за ознакою — здатність членуватися на прості [12: 15]. Порівняємо вчення Л. А. Булаховського про *граматичні трійки*: “Існують випадки, коли мінімальним словосполученням буває не пара членів речення, а *трійка* <...> з *трійки* можна сформувати дві пари, але вони були б встановлені формально ... бо зв'язок першого слова з другим, зумовлений зв'язком з третім” [30: 11].

3. Ступінь семантичного об'єднання компонентів. Гіпонімами терміна *словосполучення* за вищевказаним критерієм виступають терміни *синтаксично вільні* та *синтаксично цілісні / нечленовані словосполучення* [1: 210; 12: 14] / *зв'язані* [10: 562; 13: 618].

Термінологія словосполучення українському мовознавстві становить терміногрупу, яку формують лексико-семантичні групи та підгрупи на основі спільних родових (рідко — партитивних) ознак понять за такими критеріями: *тип синтаксичного зв'язку, будова, ступінь семантичного об'єднання компонентів*. Класифікаційна ознака — *тип семантико-синтаксичних відношень* як значеннєвих (змістових), поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць впливає з формального відношення між компонентами синтаксичної, оскільки *синтаксичні зв'язки* виявляються на рівні внутрішньої структури словосполучень, а *синтаксичні відношення* мають зовнішнє спрямування, виражають відношення між предметами та явищами позамовного світу.

Контексти і приклади терміновживання в мовознавчих працях свідчать про основні тенденції терміновтворення у терміногрупі словосполучення, а саме: калькування з російської мови, творення термінів на україномовному ґрунті, застосування запозичених терміноодиниць паралельно з українськими. Чимало прикладів терміноодиниць, засвідчених у працях Л. А. Булаховського, Н. А. Кагановича та Г. В. Шевельова, Й. Я. Кудрицького, О. С. Мельничука, Г. М. Удовиченка, та ін., стали основою сучасної термінології словосполучення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г. М. Удовиченко; відп. ред.: В. М. Русанівський; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К.: Наукова думка, 1968. — 227 с.
2. **Мельничук О. С.** Словосполучення / О. С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [ред. акад. І. К. Білодід]. — К.: Наук. думка, 1972. — С. 51–117.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. — К.: “Академія”, 2010–384 с.
4. Снявський О. Н. Норми української літературної мови / О. Н. Снявський. — Львів, 1941–363 с.
5. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. — Мюнхен: Молоде життя, 1951. — 406 с.
6. Перегінець М. Характер синтаксичних зв'язків та синтаксичних форм / М. Перегінець // Збірник центральних державних курсів українознавства. — 1928. — Кн. 1. — С. 40–49.
7. Кудрицький Й. Я. Синтаксис української мови / Й. Я. Кудрицький [ред. П. Й. Горещкий]. — К.: Радянська школа, 1949. — 156 с.

8. Кротевич Є.В. Словник лінгвістичних термінів / Є.В. Кротевич, Н.С. Родзевич — К.: Вид-во АН Української РСР, 1957. — 235 с.
9. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. — Донецьк: ТОВ“ВКФ “БАО””, 2011. — 992 с.
10. Селіванова О.А. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О.А. Селіванова. — Полтава: Довкілля. — К. — 2006. — 716 с.
11. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
12. Мірченко М.В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) / М.В. Мірченко. — К., 1997. — 234 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. — К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. — 2004. — 818 с.
14. Наконечний М.Ф. Українська мова / М.Ф. Наконечний. — Харків: Рух, 1928. — 260 с.
15. Український правопис. — К., 1946. — 246 с.
16. Булаховський Л.А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення / Л.А. Булаховський. — К.: Рад. шк., 1958. — 24 с.
17. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Підручник / К.Ф. Шульжук. — К.: Академія, 2004. — 406 с.
18. Левицький Й.В. Граматика языка руского въ Галиціѣ, розложенна на питання и отповѣди / Й.В. Левицький. — Перемишль, 1849. — 180 с.
19. Осадца М. Граматика руского языка / М. Осадца. — Львів, 1876. — 238 с.
20. Дячан П.М. Методична граматика языка малоруского / П.М. Дячан — Львів, 1865. — 142 с.
21. Грунський М.К. Українська мова / М.К. Грунський, Г.О. Сабалдир. — Х., 1926. — 240 с.
22. Коцовський В.І. Методична граматика рускої мови для IV класи шкіл 5-і 6-класових / В.І. Коцовський, І.М. Огоновський. — Львів, 1921. — 98 с.;
23. Огоновський О.М. Граматика руского языка для школь середнихъ / О.М. Огоновський. — Львів, 1889. — 118 с.
24. Сімович В.І. Практична граматика української мови / В.І. Сімович. — Раштат, 1918. — 584 с.
25. Смаль-Стоцький С.Й. Руска граматика / С.Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. — Львів, 1893. — 182 с.
26. Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському т-ві шкільної освіти в Києві. — К.: Друк. Укр. Центр. ради, 1917. — 18 (2) с.
27. Горещький П.Й. Українська мова. Практично-теоретичний курс/П.Й. Горещький, І. Шаля. — К.: Книгоспілка, 1929. — 336 с.
28. Каганович Н.А. Граматика української мови. — К.: Радянська школа, 1935. — Ч.ІІ: Синтаксис / [упоряд.: Н.А. Каганович, Г.В. Шевельов]. — 1935. — 158 с.
29. Загородський А.О. Граматика української мови. Ч. ІІ. Синтаксис / А.О. Загородський. — К.: Радянська школа, 1957. — 192 с.
30. Курс сучасної української літературної мови. Т.ІІ. Синтаксис. / [ред. Л.А. Булаховський]. — К., 1951. — 408 с.

Чернобров Ю. А., аспирант

Институт украинского языка НАН Украины, Киев

ЛОГИКО-ПОНЯТИЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ СЛОВСОЧЕТАННЯ

Статья посвящается логико-понятийному анализу отдельной терминологической украинской синтаксической терминосистемы — терминологии словосочетания. Синхронический срез позволил выделить ряд лексико-семантических групп и подгрупп, объединенных по единому классификационному признаку. С позиции диахронии представлены контексты а также исторический комментарий употребления терминов словосочетания в сложившихся группах и подгруппах.

Ключевые слова: термин, синтаксическая терминология, синтаксис словосочетания, терминология, логико-понятийная организация терминологии.

Chernobrov Y. A., aspirant

Institute of Ukrainian language of NASU, Kyiv

LOGICAL AND CONCEPTUAL ORGANIZATION OF WORD COMBINATION TERMINOLOGY

The article deals with a logical and conceptual analysis of separate syntactic term group of the Ukrainian terminology — word combination terminology. Synchronic cross-section has allowed to distinguish a number of lexical-semantic groups and sub-groups, united according to the only classification criterion. From the diachronic position it has presented the context and historical commentary of using the word combination terminology in the groups and subgroups.

Key words: term, syntactic terminology, syntax of word combination, terminology, logical and conceptual organization.

УДК 811.133.1+161.2'373.72 (81–115)

В'єнцко В. І., аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

МОТИВАЦІЯ СМИСЛІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ «СВІНІЯ» (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Досліджено смисловий бік наявних фразеологічних одиниць з опертям на специфіку національної концептуалізації. Знайдено смислово-стилістичні відповідники та антонімічні зв'язки проаналізованих одиниць. Використано етнографічні і культурологічні джерела, а також залучено діалектну і жаргонно-сленгову лексику для тлумачення та ілюстрації етносміслів.

Ключові слова: етнолінгвістика, народна фразеологія, етнокультурна семантика, мотивація значення, концепт, національна концептуалізація.